

УДК 377.3:364.446

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.24>**Шпак Денис Олександрович,**

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії, теології та історії церкви
Українського гуманітарного інституту,
учитель-реабілітолог в/к
Дитячого реабілітаційного центру імені Бориса Літвака
orcid.org/0000-0003-0545-6560
szpakdenys@gmail.com*

Парасей-Гочер Аліна Олександрівна,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту,
голова української асоціації культури,
взаємодопомоги та солідарності
(Конія, Туреччина)
orcid.org/0000-0002-1461-5060*

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИБОРУ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МАТЕРЯМИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: РЕЗУЛЬТАТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено закономірності вибору копінг-стратегій матерями дітей з інвалідністю. Шляхом проведення емпіричного дослідження з'ясовано, що народження дитини з інвалідністю жінками сприймається як виснажливе життєве випробування, що призводить до хронічного стресу. Результати дослідження показують, що учасниці обох досліджуваних груп віддають перевагу зверненню до копінг-стратегій, орієнтованих на рішення. Проте матері однієї з груп частіше звертаються до стратегій, орієнтованих на емоції. Виявлено, що в матерів, які мають особливих дітей, переважають стилі/стратегії, спрямовані на зниження емоційної напруги; загалом і в цілому такі жінки не звертаються до стратегій, спрямованих на вирішення проблеми. Проте, загалом, і в другій досліджуваній групі виявлено невисоке використання стратегій, пов'язаних зі зверненням по допомогу до соціального оточення. З'ясовано, що матері по відношенню до дитини з порушеннями психофізичного розвитку виявляють амбівалентне ставлення: намагаючись опікуватися дитиною у всіх сферах її життя, вони відчують дратівливість по відношенню до неї через її обмежені можливості та свої нездійснені надії. Копінг-стратегії, що використовуються учасницями дослідження, визначаються через ставлення матерів до своїх дітей, сімейного життя, через задоволеність ним. З'ясовано, що факторами перешкод для використання продуктивного копіngu є: надмірне втручання матері у світ дитини; відчуття «жертвності» матерів; відсутність довірчих, відкритих відносин між батьками та дітьми; незадоволеність власним життям. Було виявлено закономірності вибору стратегій копінг-поведінки залежно від рівня оптимізму/песимізму, сенсожиттєвих орієнтацій, емпатичних здібностей матерів, які виховують дітей з інвалідністю, і матерів, які мають двох дітей, з яких лише одна має інвалідність. Дослідження проводилося на базі Державної реабілітаційної установи «Центр комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Мрія». Для вивчення особливостей стилю/стратегії копінг-поведінки було застосовано тести-опитувальники, розроблені науковцями. З'ясовано, що знання особливостей копінг-поведінки матерів, які виховують дитину з інвалідністю, їхніх ресурсних можливостей може стати основою для створення психологічних програм допомоги членам сім'ї.

Ключові слова: копінг-стратегії, матері дітей з інвалідністю, діти з обмеженими можливостями, відносини «обмежені діти – батьки», психоемоційний стан матерів.

Shpak Denis,
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Theology and Church History
Ukrainian Humanitarian Institute,
Teacher-Rehabilitation Specialist
Children's rehabilitation center named after Boris Litvak
orcid.org/0000-0003-0545-6560
szpakdenys@gmail.com*

Parasiei-Hocher Alina,
*PhD in Psychology Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology
Ukrainian Institute of Arts and Science,
Leader of the Ukrainian Association of Culture,
Mutual Assistance and Solidarity
(Konya, Turkey)
orcid.org/0000-0002-1461-5060*

PATTERNS OF CHOICE OF COPING STRATEGIES BY MOTHERS OF CHILDREN WITH DISABILITIES: RESULTS OF A PSYCHOLOGICAL STUDY

The article examines the patterns of choice of coping strategies by mothers of children with disabilities. By conducting an empirical study, it was found that the birth of a child with a disability by women is perceived as a tiring life test, which leads to chronic stress. The results of the study show that participants in both study groups prefer to turn to solution-oriented coping strategies. However, the mothers of one of the groups are more likely to turn to emotion-oriented strategies. It was revealed that in mothers with special children, styles/strategies aimed at reducing emotional stress prevail. In general, such women do not turn to strategies aimed at solving the problem. However, in general, the second study group also revealed a low use of strategies related to seeking help from the social environment. It was found that mothers show an ambivalent attitude towards a child with psychophysical developmental disorders: trying to take care of the child in all areas of his life, they experience irritability towards him because of his limited abilities and their unfulfilled hopes. The coping strategies used by the participants in the study are determined through the attitude of mothers towards their children, family life, and satisfaction with them. It has been established that the factors of obstacles to the use of productive coping are: excessive interference of the mother in the world of the child; feeling of "sacrifice" of mothers; lack of trusting, open relationships between parents and children; dissatisfaction with one's own life. The patterns of choice of coping behavior strategies depending on the level of optimism/pessimism, sensory-life orientations, empathic abilities of mothers raising children with disabilities and mothers with two children, of which only one has a disability, were identified. The study was conducted on the basis of the State Rehabilitation Institution Center for Comprehensive Rehabilitation for Children with Disabilities "Dream". To study the features of the style/strategy of coping behavior, tests-questionnaires developed by scientists were used. It has been established that knowledge of the characteristics of coping behavior of mothers raising a child with a disability, their resource capabilities can become the basis for creating psychological programs to help family members.

Key words: coping strategies, mothers of children with disabilities, children with disabilities, "disabled children-parents" relationship, psycho-emotional state of mothers.

Актуальність дослідження зумовлена наявністю великої кількості труднощів, з якими стикається сім'я дитини з інвалідністю – на таку сім'ю, поруч зі звичними для більшості сімей проблемами, накладаються специфічні проблеми, характерні для виховання дитини з порушенням психофізичного розвитку.

Ситуацію народження дитини з інвалідністю справедливо відносять до категорії психотравмуючих. Стрес більшою мірою проявляється в матерів, які не тільки відчувають надмірні обмеження особистої свободи та часу, що зумовлено необхідністю догляду за дитиною, але й демонструють дуже низьку самооцінку

у зв'язку з тим, що недостатньо добре, на їхню думку, виконують свою материнську роль. З часом ситуація ускладнюється через відчай, втому та тяжкість відповідальності, що лежить на матері. Внутрішній та зовнішній тиск, загальна незадоволеність сімейним життям, нервово-психічна напруга – всі ці обставини змінюють ставлення матері до самої себе, власної дитини, до інших людей та впливають на формування типу дитячо-батьківських відносин, стиль виховання. Особливості дитячо-батьківських відносин, своєю чергою, є важливим фактором у формуванні компонентів емоційно-вольової сфери дітей з інвалідністю, зокрема дітей з порушенням інтелектуального розвитку. Сьогодні дослідники розглядають психологічну взаємодію матері та дитини не як односторонній процес її впливу на розвиток дитини, а як двосторонній процес, де кожен є активним партнером психологічної взаємодії (Джуринська, 2008, с. 10).

Дослідники копінгу, зокрема Т. Крюкова, вказують, що копінг-поведінку можна цілеспрямовано формувати й розвивати. Копінг-навички можна придбати та/або відновити через організацію цілеспрямованої роботи у структурованих (спеціально створених) або неструктурованих умовах (Кононко, 2006, с. 3). Тому ми вважаємо, що дослідження закономірностей вибору стратегій копінг-поведінки матерів, які виховують особливу дитину, з метою розвитку в них продуктивних копінг-стратегій є актуальним напрямком діяльності. Розв'язання цієї задачі має важливе значення для формування емоційно-особистісного благополуччя батьків, і як наслідок – їхніх дітей. Усе це свідчить про об'єктивні підстави актуальності зазначеної проблеми та перспективності її дослідження.

Проблема подолання складних життєвих ситуацій активно досліджується у вітчизняній психології за матеріалами різних видів діяльності: навчальної, професійної, соціально-політичної, дитячо-батьківських відносин, а також на різних етапах онтогенезу. Серед наукових публікацій із зазначеної проблеми варто відмітити роботи Г. Кукурузи (Кукуруза, 2013), І. Чухрій (Чухрій, 2013), В. Зливкова, О. Федан (Зливков та ін., 2016).

Метою проведеного емпіричного дослідження було виявлення закономірностей вибору стратегій копінг-поведінки залежно

від рівня оптимізму/песимізму, сенсожиттєвих орієнтацій, емпатичних здібностей матерів, які виховують дітей з інвалідністю (F71, F72, F84.0, F84.4, G80 за МКХ-10), і матерів, які мають двох дітей, з яких лише одна має інвалідність (F71, F72, F84.0, F84.4, G80).

Результати дослідження. Дослідження проводилося на базі Державної реабілітаційної установи «Центр комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Мрія» (м. Миколаїв) із додатковим залученням респондентів з Міського центру комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю (м. Миколаїв) та Міського центру комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю (м. Первомайськ Миколаївської обл.) у період з 27 червня по 17 липня 2022 року. Уся емпірична вибірка склала 95 осіб, до якої увійшло кілька груп: до першої групи (Гр-ІН-1) увійшли матері, які мають дитину з інвалідністю (F71, F72, F84.0, F84.4, G80) (58 осіб, середній вік яких становив 33,7 років); до другої групи (Гр-ІН-2) увійшли матері, які виховують двох дітей, одна з яких має інвалідність (F71, F72, F84.0, F84.4, G80) (37 осіб, середній вік яких становив 36 років).

Для вивчення особливостей стилю/стратегії копінг-поведінки було використано:

1. Тест-опитувальник «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (КПСС) – варіант опитувальника «Coping Inventory for Stressful Situations» (CISS), розробленого в 1990 році Н. Ендлером, Дж. Паркером.

2. Тест-опитувальник «Опитувальник способів подолання» (ОСП) – адаптований у 2004 р. Т. Крюковою, Є. Куфяк, М. Замишляєвою варіант опитувальника «Ways of Coping Questionnaire» (WCQ), що був розроблений в 1988 році Р. Лазарусом та С. Фолкман.

Для вивчення особистісних особливостей респондентів використовувалися:

1. Тест-опитувальник «Діагностика рівня емпатичних здібностей» В. Бойка.

2. Тест-опитувальник «Сенсожиттєві орієнтації» (СЖО) – адаптований у 1993 році до пострадянських соціокультурних умов Д. Леонтьєвим варіант опитувальника «Meaningful life orientations» Дж. Крамбо і Л. Махолика.

Також нами було використано анкету, розроблену психологами Центру «Мрія», що містить питання щодо суб'єктивних переживань матерів.

Проаналізувавши відповіді жінок за запитаннями анкети, ми визначили, що труднощі, з якими стикаються матері «Гр-ІН-1», у порівнянні з матерями «Гр-ІН-2» мають свої особливості:

1. На когнітивному рівні матері «Гр-ІН-1» визнають, що в розвитку їхньої дитини є проблеми та труднощі. Образ «Я – як мати» у системі діадних відносин «мати-дитина з інвалідністю» характеризується такими особливостями: матері вважають, що в них недостатньо можливостей у подоланні наявних проблем. Вони мало коли звертаються до фахівців, хоча вказують, що потребують професійної допомоги. До того ж матері посідають пасивну позицію навіть щодо виконання тих рекомендацій, що їх дають педагоги для виховання, розвитку та навчання їхніх дітей. З огляду на результати опитування можна висувати, що соціальна активність таких батьків є невисокою.

2. На афективному рівні у системі діадних відносин «мати-дитина з інвалідністю» в матерів, які мають дітей з порушеннями психофізичного розвитку, переважають менш позитивні емоції. Своє життя вони вважають неповноцінним і недостатнім в емоційній сфері.

3. На ціннісно-смысловому рівні матері групи «Гр-ІН-1» переживають тривалий період відсутності розвитку, до того ж знецінюють значущість своїх досягнень. Вони песимістично оцінюють своє минуле і сьогодення, що пов'язано з хронічним стресом, депресією. До успіхів пройдених етапів життєвого шляху жінки ставляться як до малозначущих і недостатніх.

Аналіз відповідей респондентів за опитувальниками «КПСС» та «ОСП» дозволив нам скласти рейтинг стилів/стратегій копіngu, який дозволив виокремити переваги у виборі стилів і копінг-стратегій матерів Гр-ІН-1 та Гр-ІН-2 (див. таблиці 1, 2).

Для матерів «Гр-ІН-1» притаманні такі особливості: при зіткненні з труднощами вони вважають за краще використовувати такі стилі копінг-поведінки, як «емоційно-орієнтований копінг», «унікнення»; стратегії «дистанціювання», «втеча-унікнення», «самоконтроль», «прийняття відповідальності», «позитивна переоцінка».

Матері «Гр-ІН-2» у важких ситуаціях використовують такі стилі, як

«проблемно-орієнтований» копінг, «соціальне відволікання» та стратегії «самоконтроль», «пошук соціальної підтримки», «планування вирішення проблем». Рейтинг цих стилів/стратегій достатньо високий.

Результати проведеного дослідження свідчать, що серед матерів обох груп загалом спостерігається тенденція використання копінг-стратегій, орієнтованих на рішення, вони вдаються до проблемно-орієнтованого копіngu. Проте в групі матерів «Гр-ІН-1», на відміну від матерів «Гр-ІН-2», спостерігається перевага стратегій орієнтованих на емоції.

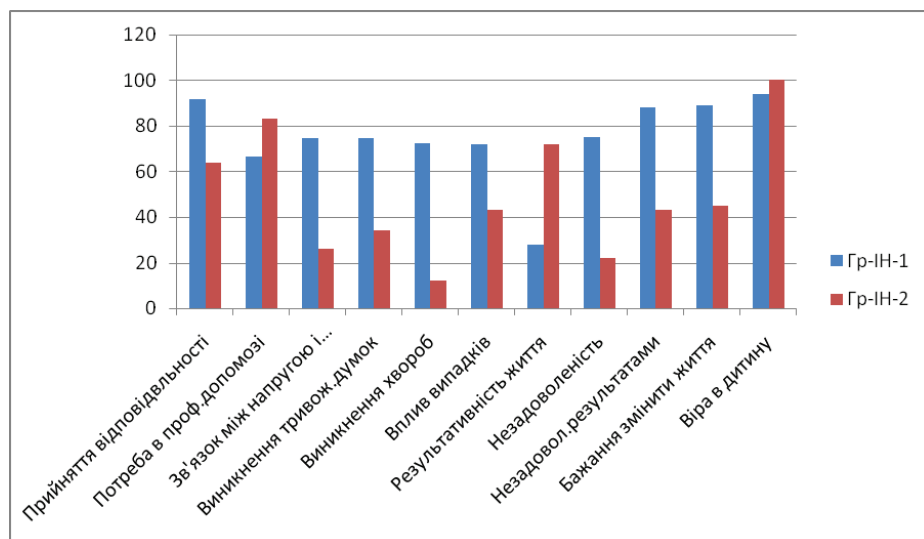
Матерів, які мають дітей з інвалідністю, характеризує переважання стилів/стратегій, спрямованих на переважне зниження емоційної напруги: «унікнення», «відволікання», порівняно рідкісне вдавання до «проблемно-орієнтованого» копіngu.

Результати проведеного дослідження показують, що матері «Гр-ІН-2» не бояться взяти відповідальність на себе, у скрутній ситуації вони використовують «позитивну переоцінку», «самоконтроль», «планування вирішення проблем». Відтак можемо стверджувати, що в їхній поведінці переважає проблемно-фокусований копінг.

Отже, факт наявності у сім'ї другої дитини з нормотиповим розвитком є ресурсним джерелом. Завдяки наявності двох і більше дітей батьки вимушені шукати різноманітні ресурси для подолання труднощів; матері чіткіше ставлять цілі та бачать перспективи в майбутньому.

Матері групи «Гр-ІН-2» більшою мірою, ніж матері «Гр-ІН-1», вдаються до активної проблемно-фокусованої копінг-поведінки: «пошуку соціальної підтримки», «позитивної переоцінки», «планування вирішення проблем», хоча часом не проти використовувати і такий стиль, як «унікнення».

Отож можна стверджувати, що матері, які виховують одну дитину з інвалідністю, частіше звертаються до копінг-стратегій, які не є адаптивними, але в деяких випадках допомагають їм трохи впоратися зі складною ситуацією. Матері «Гр-ІН-2» частіше звертаються до копінг-стратегій, що можуть сприяти адаптації людини у стресовій ситуації. Матері, які мають дитину з особливостями розвитку, обмежено використовують адаптивні копінг-стратегії у ситуаціях, що вимагають активного вирішення життєвих негараздів.

Діаграма 1. Результати анкетування (показники у відсотковому співвідношенні) матерів Гр-ІІІ-1 та Гр-ІІІ-2

Таблиця 1

Стилі копінг поведінки матерів «Гр-ІІІ-1» та матерів «Гр-ІІІ-2» за опитувальником «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях»

Назва стилів/субстилів	Матері «Гр-ІІІ-1»		Матері «Гр-ІІІ-2»	
	Середні значення (у балах)	Рейтинг	Середні значення (у балах)	Рейтинг
Проблемно- орієнтований	19,8	4	59,2	1
Емоційно- орієнтований	54,3	1	43,7	3
Уникнення	45,3	2	16,5	5
Відволікання	42,7	3	18,8	4
Соціальне відволікання	15,2	5	44,3	2

Таблиця 2

Рейтинг копінг-стратегій матерів «Гр-ІІІ-1» та матерів «Гр-ІІІ-2» за опитувальником «Опитувальник способів подолання»

Назва стратегій	ІІІ» Матері «Гр-ІІІ-1»		Матері «Гр-ІІІ-2»	
	Середні значення (у балах)	Рейтинг	Середні значення (у балах)	Рейтинг
Конфронтативний	8,4	6	8,0	7
Дистанціювання	12,0	2	9,5	6
Самоконтроль	10,7	3	13,7	1
Пошук соціальної підтримки	7,2	8	12,8	2
Прийняття відповідальності	10,1	4	10,1	5
Втеча-уникнення	12,7	1	7,8	8
Планування рішення проблем	7,8	7	12,1	3
Позитивна переоцінка	9,7	5	11,4	4

Аналіз змісту відповідей респондентів по опитуванню також дозволив виявити особливості ціннісно-сислової складової картини світу матерів:

1. Матері «Гр-ІН-2» впевненіше оцінюють свої можливості визначати життєві цілі та втілювати їх у життя, приймати рішення, самостійно планувати своє життя, контролювати його; якщо обмеження і виникають, то лише через особистий вибір. Саме тому серед копінг-стратегій вони надають перевагу «пошуку соціальної підтримки», «проблемно-орієнтованому» копінгу, «самоконтролю», «прийняттю відповідальності».

2. У матерів «Гр-ІН-1» спостерігається менша усвідомленість життя, а їхні перспективні цілі та їхня спрямованість характеризується певною обмеженістю.

3. Матері «Гр-ІН-1» частіше сприймають себе як пасивний об'єкт. Різноманітні негаразди, що мають місце в їхньому житті, за їхньою думкою, є результатом впливу зовнішніх, некерованих ними сил. Такі обставини впливають на те, що матері у стресових ситуаціях надають перевагу емоційно-орієнтованим стилям/стратегіям поведінки, а не проблемно-орієнтованим.

Результати показують, що учасниці обох груп віддають перевагу зверненню до копінг-стратегій, орієнтованих на рішення. Проте матері групи «Гр-ІН-1» частіше звертаються до

стратегій, орієнтованих на емоції. Дослідження надало змогу виявити, що в матерів, які мають особливих дітей, переважає стилі/стратегії, спрямовані на зниження емоційної напруги; загалом і в цілому такі жінки не звертаються до стратегій, спрямованих на вирішення проблеми. Але матері «Гр-ІН-2» у скрутній ситуації звертаються активніше до проблемно-фокусованого копінгу. Проте загалом і в них виявлено невисоке використання стратегій, пов'язаних зі зверненням за допомогою до соціального оточення.

Отже, копінг-стратегії, що використовуються учасницями дослідження, визначаються через ставлення матерів до своїх дітей, сімейного життя, через задоволеність ним. Нами з'ясовано, що факторами перешкод для використанні продуктивного копінгу є: надмірне втручання матері у світ дитини; відчуття «жертвовності» матерів; відсутність довірчих, відкритих відносин між батьками та дітьми; незадоволеність власним життям батьків.

У перспективі подальших досліджень нас цікавить використання системного підходу, що передбачає дослідження питання сімейного сприйняття та оцінки стресора, сімейних стратегій вирішення проблем. Поза тим актуальним є дослідження змін сімейної копінг-поведінки із плином часу у відповідь на вікові потреби дитини з психофізичними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Джурина С.М. (2008). Особливості фізичного та психічного розвитку дітей дошкільного віку : автореф. дис. ... кандидата мед. наук : 19.00.08. Київ. 18 с.
2. Кононко О.Л. (2006). Особистісне зростання у ранньому віці : суть та умови сприяння. *Дошкільне виховання*. № 10. С. 3–7.
3. Кукуруза Г.В. (2013). Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : монографія. Харків : Точка. 244 с.
4. Чухрій І.В. (2013). Особливості соціально-психологічної дезадаптованості матерів у ставленні до дітей-інвалідів та їх психокорекція : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Вінниця. 263 с.
5. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. (2016). Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Пед. думка, 2016. 219 с.

References:

1. Dzhurynska S.M. Osoblyvosti fizychnoho ta psykhichnoho rozvytku ditei doshkilnoho vik: avtoref. dys. ... kand. med. nauk: 19.00.08. Kyiv, 2008. 18 s. [in Ukrainian]
2. Kononko O. L. Osobystisne zrostannia u rannomu vitsi : sut ta umovy spriyannia. *Doshkilne vykhovannia*. 2006. №10. S. 3-7.3. [in Ukrainian]
3. Kukuruza H. V. Psykholohichna model rannoho vtruchannia: dopomoha simiam, shcho vykhovuiut ditei rannoho viku z porushenniamy rozvytku : monohrafiia [A psychological model of early intervention: helping families raising young children with developmental disabilities: monograph]. Kh. : Tochka, 2013. 244 s. [in Ukrainian]

4. Chukhrii I. V. Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi dezadaptovanosti materiv u stavlenni do ditei-invalidiv ta yikh psykholohicheskoi korektsii [Peculiarities of socio-psychological maladjustment of mothers in relation to disabled children and their psychological correction]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.07. Vinnytsia, 2013. 263 s. [in Ukrainian]

5. Zlyvkov V. L., Lukomska S. O., Fedan O. V. Psykhodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiakh [Psychodiagnostics of personality in life crisis situations]. Kyiv : Ped. dumka, 2016. 219 s. [in Ukrainian]